

ELITA ECONOMICĂ ÎN ROMÂNIA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI XIX ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX. ROLUL INDUSTRIAȘILOR EVREI

Cătălin Turliuc

Unul din aspectele cele mai importante ale complexului proces al modernizării - complex istoric determinant care a conturat la scară aproape planetară o nouă realitate în ultimele două secole - a fost dezvoltarea economică susținută avînd drept vîrf de lance industrializarea, apariția unor relații și realități economice încadrabile în tiparele unei economii de piață, reorientarea și restructurarea tuturor activităților în sensul integrării și conturării unei strategii și conturării unei strategii de dezvoltare coerente. Procesul modernizării s-a făcut simțit și în societatea românească începînd de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și continuînd într-o dinamică proprie, dictată de contexte și conjuncturi interne, dar și externe, pînă în contemporaneitate. Încercînd o conturare mai exactă a conceptului de modernizare ar trebui subliniat că acesta reprezintă un proces continuu, multilateral și complex al creșterii, dezvoltării și perfecționării în perioada de restructurare a societății în acord cu cadrele evoluției capitaliste¹, avînd drept dominantă adaptarea funcțională rapidă a societății în ansamblul său la schimbarea socială (social change). Astfel spus, modernizarea este caracteristica unei tranziții spre o economie complexă bazată pe dezvoltarea industrială, înțelegînd prin acest proces: "răspîndirea rolurilor care funcțional legate și organizate în cadre industriale își fac apariția în sisteme cărora le lipsește o infrastructură industrială"². Conchidem deci că procesul modernizării poate fi privit într-o dublă perspectivă: funcționalistă și structuralistă.

Într-un anume sens, problema ritmului și dinamicii modernizării s-a constituit în una din problemele cruciale, de fond, ale societății românești în toată perioada modernă și contemporană. Conexă procesului modernizării a fost apariția unei elite de tip nou, constituită și articulată la nivel social după principii moderne, capitaliste, avînd în unele cazuri, printre care și cel românesc, o puternică componentă alogenă, elită care ocupă prin poziția și preocupările ei, prin rolul dinamizator și de principal beneficiar al dezvoltării economice generale, o poziție de primadonă în avanscena vieții economice, social-politice și culturale.

Începînd cu domnia lui Alexandru Ioan Cuza devine evident ritmul înalt al modernizării, continuat la o scară amplificată la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, perioadă în care nu întîmplător România era catalogată uneori în presa vremii drept "Japonia europeană" sau "Belgia Orientului" iar

Bucureștii se pregăteau să devină "Micul Paris". Opera reformatoare și legislativă a Domnitorului Unirii a însemnat în planul societății românești canalizarea ei pe o albie vădit modernă, europeană în conținutul și aspectul său, a dat un impuls hotărâtor procesului de modernizare care a căpătat o serie de specificități dintre care am amintit doar câteva pe care le considerăm revelatorii pentru conținutul intervenției noastre. Am remarca, în primul rând, raportul strâns care a existat între *național* - cu un accent deosebit asupra naționalismului românesc - și *modernizare*, deasemeni, interdependența dintre factorii interni și cei externi precum și relativul dezechilibru manifestat între necesitățile impuse de procesul modernizării și realitățile concrete ale societății românești. În aria geografică căreia îi aparținea, modernizarea s-a aflat într-o corelație strânsă cu problematica națională, de unde și specificitățile expuse mai sus, dominate ale unui proces fundamental care a schimbat în mod structural realitățile acestei zone și a marcat într-un mod hotărâtor evoluțiile istorice viitoare³.

Circumscrișă astfel problematicii mai largi și mai cuprinzătoare a modernizării, intenția noastră de a prezenta câteva aspecte ale relației (raportului) dintre autohtoni și alogeni în viața economică, mai precis la nivelul elitei industriale a acesteia, o considerăm un demers util descifrării dintr-o perspectivă nouă a evoluției generale a societății românești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.

X

X X

Constituția din 1866, văzută ca un corolar și o sinteză totodată a activității și acțiunii complexe începută odată cu formarea statului național modern român a fost cadrul definitoriu și instrumentul primordial care a stat la baza construcției moderne românești. Din această perspectivă ea reprezintă pentru noi unul din punctele nodale ale perioadei moderne și totodată, punctul liminar, de debut, al analizei întreprinse de noi.

Concentrându-ne demersul asupra modernizării în sfera economicului, reitem rolul major, de vîrf de lance, al dezvoltării industriale ca premisă fundamentală a modernizării în general. De astfel, perioada de care ne ocupăm va marca și manifestarea pleneră a revoluției industriale în România.

Dacă la mijlocul secolului al XIX-lea (deceniul 5) catagrafiile și documentele vremii ne arată un "nomenclator" al meseriilor cu circa 100 de poziții în care erau angrenate aproximativ 25.000 de persoane în cele două Principate⁴, în preajma primului război mondial industria furniza circa 22% din produsul social global și 14% din venitul național⁵, în această ramură fiind angajate peste 200.000 persoane⁶. Cu toate acestea, chiar dacă industria se dezvolta accelerat mai cu seamă începînd cu deceniul 9 al secolului al XIX-lea, moment în care protecționismul și încurajarea de către stat a dezvoltării industriale a devenit o parte componentă a naționalismului economic manifestat în societatea noastră - cu efecte benefice am

aprecia noi - majoritatea întreprinderilor (stabilimentelor) industriale era reprezentată de ateliere meșteșugărești. Modernizarea și dezvoltarea industrială nu poate fi concepută și înțeleasă la noi fără a sublinia rolul fundamental al statului, politicii și instituțiilor sale în cadrul acestui efort constant al societății românești. O statistică elocventă care sugerează dinamica și dimensiunile procesului de industrializare, ritmul său accelerat și rolul statului în încurajarea dezvoltării industriale este prezentată mai jos:

ÎNTRINDERI ÎNCURAJATE⁷

	1866	1893	1901	1915
Total întreprinderi din care:	236	403	625	1149
întreprinderi încurajate	83	115	182	837

Este de remarcat că ritmul în care s-au înființat stabilimentele industriale a fost în medie de 8,2 întreprinderi pe an în perioada 1866-1887, 14 pe an în perioada 1887-1893 și 18 pe an în perioada 1893-1906.

Unul din aspectele fundamentale care interesează în privința efortului de industrializare, al amplitudinii acestuia, este locul și rolul jucat de elementul alogen, în cazul nostru de elementul evreiesc în acest context. Desigur, vom insista doar asupra unei componente a minorității evreiești, cea care în condițiile specifice ale societății românești de atunci⁸, s-a constituit în elita sa economică în domeniul industrial, a modului în care ea s-a manifestat și a intrat în relație cu ansamblul societății românești. În lipsa unei tipologie sociologice și istorice unanim acceptate, vom considera că făcând parte din elita economică proprietarii de stabilimente economice industriale, marii acționari și membrii consiliilor de administrație ale acestora, negustorii patentari de categoria I, proprietarii de bănci sau marii acționari ai instituțiilor de credit, deținătorii unor importante pachete de acțiuni în societățile de transport, telecomunicații etc., proprietarii și întreprinzătorii din domeniul agricol cunoscuți prin poziția și puterea lor economică. Fără îndoială, o astfel de structurare a componenței elitei economice, adesea întrepătrunsă cu cea politică și culturală poate fi amendată în sensul restrângerii sau a extinderii ei funcție de varii criterii precum: impozitele plătite statului, veniturile declarate, rolul formal sau informal în structurile puterii, poziția ocupată în comunitățile rurale sau urbane, recunoașterea implicită sau explicită la nivel de micro sau macrogrup a poziției dominante, etc., etc. Considerăm că în acest sens elaborarea unei metodologii adecvate studiului elitelor pe baza analizei cantitative și a unor repere cronotopice clare ar ușura demersurile făcute pentru elucidarea din punct de vedere istoric și sociologic a componenței grupului elită.

Înainte de a prezenta și interpreta câteva din datele statistice elocvente cu privire la rolul și locul minorității evreiești în contextul vieții industriale românești trebuie făcută precizarea de ansamblu că elementul minoritar evreu a fost unul din vectorii importanți ai distrugerii economiei tradiționale, agrare, din România, că el a fost purtătorul unor noi relații și loialități bazate pe economia de schimb și profit, că, în fine acest element a dat consistență a ceea ce am putea numi o parte a clasei de mijloc din societatea noastră. Desigur, o astfel de realitate a creat reacții puternice în societatea românească, cu atât mai mult cu cât marea majoritate a minoritarilor evrei nu au suferit un proces de aculturație rapidă, în sensul antropologiei culturale, ei fiind percepuți, judecați și catalogați cel mai adesea drept străini care prin obiceiuri, habitudini, profesii, interese nu reprezentau și nu erau solidari intereselor și realităților românești. Unul din primii noștri economiști, Dionisie Pop Marțian nota la începutul deceniului 7 al secolului trecut: "Clasa cea mai avută de la noi este un conglomerat de oameni de toate originile, de toate naționalitățile. Acest sînge străin încă nu s-a prefăcut, nu s-a amestecat cu cel românesc în măsură ca acest element să absoarbă și să amalgameze elementul străin"⁹.

Este cunoscut faptul că dezvoltarea industrială, și, mai întâi, cea artizanală și meșteșugărească s-a făcut simțită mai pregnant și mai profund aglomerările urbane, într-un anume sens industrializarea și urbanizarea fiind fenomene conexe, acestea devenind adevăratele centre dinamizatoare ale dezvoltării în sens modern. Din acest punct de vedere, procentul populației urbanizate din România a crescut în intervalul de care ne ocupăm cu circa 9%, atingînd în preajma primului război mondial 18,8% din totalul populației. În acest sens, trebuia făcută precizarea că o bună parte din orașele și târgurile românești, în special cele din jumătatea superioară a Moldovei, au avut o considerabilă proporție de elemente alogene, evreiești, uneori astfel de centre urbane (tîrguri - *stethl*) fiind înființate chiar de această populație (Mihăileni, Fălticeni, Darabani, Ștefănești, etc.). Această realitate a provenit și din restricțiile legislative la care au fost supuși evreii¹⁰ în sensul că acestora le era prohibită achiziționarea de proprietăți funciare în mediul rural. Totodată însă, trebuie pus în lumină faptul că în orașele din România nu a existat niciodată un ghetto. Chiar la începutul secolului al XIX-lea circa 80% din evreii din România trăiau în aglomerări urbane¹¹. În a doua jumătate a secolului și la începutul celui următor se înregistrează o migrație internă (paralelă celei în afara granițelor țării) spre marile orașe (București, Iași, Craiova, Ploiești, etc.) și spre orașele porturi de la Dunăre (Galați, Brăila, Turnu Severin) lucru ce atestă și orientarea ocupațională a evreilor precum și polarizarea lor în centrele cu activitate economică intensă, tendință pusă în evidență de Arthur Ruppin pentru evreii din toată Europa¹². Cu toate acestea însă, la începutul secolului XX existau comunități evreiești în 97 de centre românești lucru ce atestă prezența acestei minorități în mai toate centrele urbane din țara noastră¹³.

Revenind la activitatea industrială, notăm faptul că la începutul deceniului 7 existau bunăoară în Iași 3721 de meșteșugari evrei comparativ cu 1492 români și supuși străini¹⁴. Consultarea documentelor de arhivă, Condica Visteriei Moldovei spre exemplu, pune în evidență faptul că o bună parte a meșteșugarilor înregistrați ca supuși străini erau de fapt tot evrei - așa cum cel mai adesea o atestă numele acestora - și în acest caz cifrele prezentate trebuie amendate cu o corecție semnificativă în favoarea acestei categorii (în jur de 35%). Un indiciu semnificativ este și faptul că circa 40% din artizanii și meșteșugarii evrei erau patentari de categoria I lucru ce demonstrează forța și rolul economic al acestei minorități în ansamblul economic al orașului. Situația din Iași poate fi extrapolată la mai toate centrele urbane din jumătatea nordică a Moldovei. În sudul acestei provincii Galațiul a reprezentat un centru economic deosebit de important în special datorită activității portuare care a cunoscut un ritm acerb de dezvoltare în ultimele decenii ale secolului trecut. Și în acest oraș, unde întâlnim un spor demografic remarcabil al minoritarilor evrei datorat atât fenomenului migratoriu cât și sporului natural excedentar constant începând cu anul 1875¹⁵, datele statistice ne arată la începutul ultimului deceniu al secolului trecut existența a 3295 de meseriași, și 66 de industriași și fabricanți. Din rîndul ambelor categorii circa 45% reprezentau minoritari evrei, așa cum ne demonstrează "Rolurile de contribuțiune ale casei generale de Covurluiu pe anul 1889".

Analize și date recente publicate de Liviu Rotman¹⁶ atestă conturarea unei elite industriale evreiești și în alte orașe ale Moldovei precum și reorientarea unei părți a minoritarilor evrei spre activități eminamente industriale între care și industria petrolieră. Publicația evreiască "Fraternitatea" menționa în 1882 existența unei rafinării la Valea Arinului în județul Bacău care modernizată fiind de proprietarul ei Iosef Theiller, fost primar, folosea aproape 4000 de angajați¹⁷.

Realități și fenomene similare celor din Moldova pot fi puse în evidență și în Muntenia cu precădere în București, capitala țării. Aici, la începutul secolului nostru, alături de cele 1430 de ateliere meșteșugărești aflate în proprietatea evreiască, circa 27% din numărul total al acestora¹⁸, întâlnim și personalități ale industriei - în sensul de proprietari ai unor adevărate concerne - de origine evreiască precum Philip Bierman, aflat la concurență cu celebra familie Lusters din Iași și Piatra Neamț.

Un element semnificativ care s-a produs la nivelul economiei naționale spre sfârșitul secolului al XIX-lea a fost debutul unei capitalizări mai consistente în industrie și apariția societăților pe acțiuni. Și în acest domeniu găsim în frunte industriași evrei care așa cum aprecia G. Zane: "Vor fi acei care aproape singuri vor introduce societățile pe acțiuni"¹⁹. Printre primele societăți pe acțiuni industriale importante create la noi se număra și Sigmund Hornstein & Co prima turnătorie de fontă înregistrată ca atare în București²⁰.

Una din imaginile cele mai exacte și coerente în același timp despre elita industrială evreiască din România ne-o oferă ancheta industrială²¹ întreprinsă în timpul ministeriatului liberal, în anii 1901-1902, sub conducerea lui L. Colescu. Din datele oferite de această sursă rezultă că în România funcționau 66188 de stabilimente industriale din care 45963 (73,9%) aveau proprietari români, 6360 (10,2%) se aflau în proprietatea supușilor străini și 9865 (15,9%) aveau proprietari evrei (străini fără protecțiune). Relativ la industria mare - stabilimente industriale cu un capital social mai mare de 15000 lei - notăm existența a 625 de stabilimente deținute în proporție de 53,9% de români, 26,6% de supuși străini și 19,5% de evrei. Este relevant faptul că în această categorie era ocupată 23,5% din forța de muncă cuprinsă în întreaga industrie iar capitalul social total însuma 247.388.890 lei. Un alt element semnificativ îl constituie faptul că în industria mică peste 95% din proprietari erau români iar în industria mijlocie acest raport se păstra în favoarea românilor ce dețineau 71,4% din întreprinderi în timp ce evreilor le revenea un procent de 18%. Aceste date confirmă faptul că minoritatea evreiască deținea o pondere importantă în sectorul industrial și, în special, în industria mare, deci elita industriașilor evrei constituia un factor de importanță majoră în viața economică a țării.

Detaliind datele referitoare la industria mare observăm că în afara întreprinderilor înființate de stat (30) din restul întreprinderilor, 116 se aflau în proprietatea evreilor și 204 în proprietatea supușilor străini. Reamintim că o parte din acești supuși străini erau de origine evreiască. În legătură cu forța de muncă, din datele prezentate în cuprinsul anchetei rezultă că doar 5,6% din personalul lucrător erau evrei și 17,8% supuși străini.

Proporția artizanilor, meșteșugarilor și industriașilor evrei ocupați în activitatea industrială era de 4,4 ori mai mare decât proporția acestei minorități în totalul populației României²². S-ar putea concluziona fals că în cvasimajoritatea ei minoritatea evreiască ocupa o poziție dominantă în economia românească, neglijându-se un aspect fundamental și anume acela că exista o numeroasă categorie de evrei pauperi sau ocupați în sectorul terțiar al economiei încă slab dezvoltat în acea perioadă. Cu toate acestea însă nu putem să nu remarcăm faptul că industriașii evrei, mai bine zis, elita acestora, nu a ocupat un loc de prim ordin în industria mare a țării pe parcursul întregii perioade de care ne ocupăm. Dintre membrii elitei industriale evreiești am aminti, alături de cei menționați pînă acum, pentru rolul și poziția ocupată pe: Hugo Zelliger (București), Ioseph Cohen (București) în industria chimică; I. Frank (Dorohoi), Moise Juster (Neamț), Leon și Smuel Cosiner (Botoșani), Lazăr Predinger (Pitești) în industria alcoolului, I. Steinberg (Mihăileni), L. Abramovici (Botoșani) în industria morăritului; Birman (București) și Wachtel (Iași) în industria textilă; Moessne (Galați) industria săpunurilor și parfumurilor; M. Bernheim (Vîlcea), S. Eichler (Fălticeni), Avram L. Juster (Neamț) în industria cherestelei; Rosen, Bucher și Durer (București) Steinberg (Galați) în

industria mobilei; H. Nissl (Ploiești), Fernic, J. Katz (București), I. Grünberg, A. Salomon (București) în industria metalurgică; Erler (Azuga) în industria materialelor de construcții; Schapira în industria petrolieră²³.

Este binecunoscut faptul că începând cu deceniul 9 al secolului trecut statul român a trecut la o politică protecționistă și de încurajare a industriei naționale - un rol deosebit revenindu-i în acest sens lui P. S. Aurelian - concretizată în celebrele legi din 1886 (tariful vamal), 1887 (de încurajare a industriei), 1895 (legea minelor), 1902 (legea meseriilor), 1904 (tariful vamal), 1912 (legea de încurajare a industriei). De altfel, o astfel de orientare a politicii economice fusese anvizată încă de la congresul economiștilor desfășurat în 1884 la Iași, și anticipată de măsurile legislative din anii 1881-1885. Desigur, toate aceste legi care au fost expresia în plan legislativ a naționalismului economic românesc, dar și a unei realități care cerea imperios astfel de măsuri²⁴, au fost un impediment dar și un stimul - în special legea încurajării industriei din 1887 în calea formării și afirmării elitei industriale evreiești și a raporturilor acesteia cu elita autohtonă. Avram Rosen susține în studiul său²⁵ că industriașii evrei au beneficiat din plin de legea din 1887. O părere autorizată din epocă, emisă de marele industriaș evreu Wachtel, sublinia că termenul de 5 ani de la înființare prevăzut de lege (art. 2 și 4) pentru ca o întreprindere să aibă 2/3 din lucrători români - în cazul celor încurajate de stat firește - este prea scurt și dăunează intereselor economice generale²⁶. Cu toate acestea nu se poate nega rolul hotărâtor al acestor măsuri legislative în dezvoltarea economică generală și în special industrială a țării.

Înființarea și mai apoi extinderea monopolurilor statului în perioada 1864-1900²⁷ a afectat în egală măsură întreprinzătorii români și evrei dar din datele statistice care ne stau la dispoziție, putem aprecia că neînstituirea unui monopol al alcoolului a favorizat relativ mai mult pe minoritarii evrei care, în mediul rural, au dominat în acest sector al producției și desfacerii.

Înainte de a concluziona cu privire la rolul și poziția elitei industriale evreiești în societatea românească de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XXX se cuvine a fi făcută precizare că instituționalismul modern - modernizarea în ansamblul ei - a însemnat mai presus de toate și un proces de omogenizare, proces care nu se poate desfășura în lipsa unui fenomen de aculturație la nivel social dar și etnic. Fără a aborda aici problema antisemitismului românesc - problemă care merită un efort special și comportă nuanțe și atitudini nesfârșite - trebuie subliniat faptul că fenomenul antisemit românesc în perioada luată în discuție a avut după opinia noastră, o componentă și o determinanță economică în primul rînd. Mai mult, indisolubila legătură dintre modernizare, care, paradoxal, se datorește și elitei și minorității evreiești în bună măsură, și naționalism a constituit fundalul general în care s-a format și dezvoltat și elita economică evreiască alături de cea autohtonă. Desigur, condițiile proprii de evoluție au diferit, treptat statul român a adoptat o politică economică pe care o putem considera expresia naționalismului economic

- manifestat la acea dată în multe țări ale lumii - și, în acest context, elita industrială evreiască a trebuit să se adapteze într-o manieră *sui generis* la noul cadru legislativ și economic creat în statul român. Trebuie remarcat însă că minoritatea evreiască nu a fost pasivă la reacțiile și evoluțiile românești căutând să influențeze și să exercite presiuni interne, dar mai els externe, asupra cercurilor oficile românești. Totodată, nu în puține rînduri, conflictele interne din comunitatea evreiască au determinat reacții și atitudini oficiale unele dintre ele defavorabile minorității evreiești în general. O ultimă precizare vizează faptul că fiecare provincie românească a avut comunități evreiești cu trăsături și specificități care le-au diferențiat foarte mult uneori și deci este relativ dificil de a generaliza concluzii care impun un studiu analitic aprofundat asupra fiecărei comunități în parte.

Concluzionînd asupra poziției și rolului elitei industriale evreiești în perioada abordată desprindem următoarele:

a) Elita industrială evreiască a constituit un factor major în viața economică a țării, a cooperat în general cu autoritățile statului fie din pragmatism, fie din înțelegerea concretă a situației specifice a minorității evreiești în România, a fost un factor de modernizare a infrastructurii industriale și manageriale, a fost, în fine, un partener activ și nu unul pasiv în lupta pentru cucerirea drepturilor depline ale minorității pe care o reprezenta;

b) Elita industrială evreiască, ca și elita întregii minorități, a fost - spunem noi - o elită care s-a bucurat parțial de puterea ei, deci "incompletă" în sensul că, adesea, elita economică se află într-o strînsă interrelație cu cea politică și culturală, uneori confundîndu-se²⁹, iar din această perspectivă elita industrială evreiască a avut amputată de măsuri legislative posibilitatea de expresie plenară în plan politic;

c) Elita industrială evreiască a fost solidară cu restul comunității evreiești susținînd în măsura posibilităților emanciparea coreligionarilor prin presiuni din interior dar și "din afară", prin activități lobby-stice. O altă direcție în care s-a manifestat categoria despre care vorbim a fost aceea a susținerii emigrării evreilor spre "Țara Sfîntă" (Nu se poate generaliza însă această atitudine la întregul corp al elitei industriale evreiești);

d) Înlocuirea liber-schimbismului cu protecționismul și alte măsuri specifice naționalismului economic a influențat deopotrivă și elita industrială evreiască prin pierderea unor oportunități de afaceri cu alte sate și alți coreligionari;

e) Elitei industriale evreiești îi revine, în principal, meritul de a fi organizat și înființat primele societăți pe acțiuni în economia noastră;

f) În general, la nivelul marilor întreprinderi industriale se constată relații amiabile cu elita economică românească și o anume solidaritate în ceea ce privește interesul comun în afaceri;

g) Din rațiuni economico-sociale, elita industrială evreiască, spre deosebire de masa comunității evreiești, a suferit un proces de asimilare mai rapidă prin

integrarea ei mai evidentă în societatea românească; ca de altfel și elitele evreiești din celelalte state ale lumii.

- 1 Gheorghe Platon, *Societatea românească între medieval și modern*, în Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaie, "Cum s-a înfăptuit România modernă", Edit. Universității "Al. I. Cuza", Iași, 1993, p.12.
- 2 David E. Apter, *The Politics of modernization*, Chicago, London, Univ. of Chicago Press, 1965, p.V. Vezi și Cyril B. Black, *The Dynamics of Modernisation. a Study in Comparative History*, Harper&Row Publishers, New York, Evanston, London, 1966.
- 3 Vezi în acest sens Răzvan Theodorescu, *Civilizația românească între medieval și modern*, vol.I și II, Edit. Meriadine, București, 1987.
- 4 Vezi de exemplu Catagrafia din Moldova de la 1845 care înregistra 8530 de meșteri și calfe practicînd 101 meserii.
- 5 N. P. Arcadian, *Industrializarea României: Studiu evolutiv istoric, economic și juridic*, ed. a II-a, București, 1936, p.141.
- 6 V. Axenciuc, I. Tiberian, *Premise economice ale formării statului național unitar român*, București, 1979, p.241.
- 7 *Ibidem*, p.238.
- 8 Sînt în general cunoscute obstrucțiile de ordin legislativ față de această minoritate care, evident, au constituit un factor frenatoriu pentru realizarea intereselor sale specifice și care au marcat în general situația evreilor din România acelor ani.
- 9 Dionisie P. Marțian, "Analele Economice pentru cunoaștința părții muntene din România", Anul II, Nr. 5-8, Trim I-IV, 1861, p.6.
- 10 Vezi, Dimitrie Arăreanu, *Condițiunea juridică a străinilor în România*, Tipografia Lucrătorilor Asociați Marinescu&Serban, București, 1899.
- 11 Liviu Rotman, *Mental and Cultural Structures of Romanian Jews at the turn of the Century*, în SHVUT, 16, 1993, Tel Aviv University, p.151.
- 12 Arthur Ruppın, *Les juifs dans le monde moderne*, Paris, 1934, pp.42-43.
- 13 Cf. Liviu Rotman, *op. cit.*, p.152.
- 14 A. S. Iași, Fond Visteria Moldovei, 1859, filele 2-38.
- 15 Moise N. Pacu, *Cartea judefului Covurlui, Partea I-II, Orașul Galați*, București, 1891, p.114-115.
- 16 Liviu Rotman, *op. cit.*, p.152.
- 17 "Fraternitatea", IV, 1 oct. 1882.
- 18 Avram Rosen, *The Contribution of the Jews to the Industrial Development and Modernisation of Romania 1900-1938: The Case of Bucharest*, în SHVUT, 16, 1993, Tel Aviv University, p.238.
- 19 G. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, 1930,.
- 20 *Anuarul catalog al industriilor metalurgice și miniere din România*, București, 1939, p.21.
- 21 *Ancheta industrială din anii 1901-1902*, vol. I, *Industria Mare*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1904.
- 22 Avram Rosen, *op. cit.*, p.237.
- 23 *Ancheta industrială. Partea I. Industria mare. Desiderate și observațiuni asupra stărei economice a industriei naționale. Extrase din memoriile marilor industriași*, Tipografia Clemența, București, 1904, *passim*.
- 24 Vezi în acest sens și C. Alimănișianu, *Necesitatea de a se încuraja de către statul român anumite industrii*, Atelierele Grafice I. V. Socec București, 1904.

25 Avram Rosen, *op. cit.*, p.240.

26 *Ancheta industrială. Partea I. Industria mare. Desiderate...*, p.61.

27 Vezi th. C. Aslan, *Studiu asupra monopolurilor în România*, Edițiunea Academiei Române, Inst. de arte grafice Carol Göbl, București, 1906.

28 Vezi în acest sens documentatele lucrări ale lui Carol Iancu, Leon Volovici, David Schaary, Fritz Stren, Radu Rosseti (Verax), etc.

29 În cazul României perioadei 1866-1918 vezi S. A. Madievschi, *Elita politică a României 1866-1918*, Edit. Logos, Chișinău, 1993, cap.II, "Îmbinarea corpului de politicieni cu elita economică".

"Poziția fiecărei clase în ansamblul structurii naționale depinde, pe de o parte, de importanța care este atribuită funcției sale, și, pe de altă parte, măsurii în care clasa își îndeplinește cu succes funcțiile"

J. Schumpeter, *Imperialism and Social Class*